

2. Муздыбаев К. Психология ответственности / К.Муздыбаев, Под.ред: В.Е.Семенова. Ленинград: Наука., 1983. – 240 с.
3. Прядеин В.П. Ответственность как системное качество личности / Прядеин В.П. - Урал. гос. пед. ун-т., Екатеринбург, 2001. – 209 с.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн – СПб.:Питер, 2005. – 713 с.
5. Савчин М. Психологія відповідальної поведінки / Савчин М. : - Монографія. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 280 с.
6. Сафіулліна Ю.В. Теоретичні підходи до вивчення відповідальності в психологічній науці / Ю.В. Сафіулліна// Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С Костюка НАПН України. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – Том XI. – с. 303 - 312

Статья посвящена эмпирическому исследованию ответственности студентов высших учебных заведений.

Автором проанализировано изучаемое понятие в психологической литературе, проведено исследование социально-психологических особенностей ответственности студентов. Представлены результаты эмпирического исследования ответственности студентов высших учебных заведений и их интерпретация.

The article deals with empirical research of the responsibility of university students.

The author has analyzed the concepts studied in the psychological literature, and studied social and psychological characteristics of students' responsibility. The results of empirical responsibility of university students research and its interpretation are presented herein.

Г. А.Ставицкий (м. Київ)

РОЗВИТОК ВІРОТЕРПИМОСТІ ТА ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ РЕЛІГІЙНОЇ ПРОСВІТИ

Постановка проблеми. Важливим напрямком освітянської діяльності є формування культури толерантності у молодого покоління багатонаціональних, поліконфесійних держав, до яких належить й Україна.

Толерантність, як соціокультурне явище, органічно входить в різні наукові парадигми (філософські, психологічні, культурологічні) і потребує системного аналізу. Вступивши в ХХІ ст. людство продовжує виявляти різні форми нетерпимості, тому толерантність як практична й теоретична проблема залишається темою філософської та психологічної рефлексії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему толерантності та віротерпимості досліджували такі вчені як О. А. Грива, У. Джеймс, І. М. Ільчева, С. К'еркегор, В. В. Налімов, В. В.Розанов, С. І. Самигін, І. В. Смирнов, Є. Т. Смирнова, В. Федоров, І. Тарнавський, Е. Фромм та ін. [1; 2; 3; 6; 8; 9; 11; 12; 13; 15; 16; 19; 21]. Феномен толерантності розглядався науковцями у таких аспектах: толерантність як ціннісна установка на прийняття іншого, толерантність як християнсько-моральна категорія та ін.

Проведені також ґрунтовні історіософські, філософські, релігієзнавчі та психолого-педагогічні дослідження, які мають істотне методологічно-теоретичне значення для розуміння впливу релігії на духовний розвиток людства і конкретної особистості, зокрема й у плані розвитку толерантності: А. Затовський, О. М. Кудояр, К. К. Недзельський, С. О. Ставицька, З. Фрейд, Е. Фромм, Є. А. Харьковщенко та ін.[5; 7; 10; 14; 17; 18; 20; 21].

Формування мети та постановка завдань дослідження. *Мета дослідження:* провести теоретичний аналіз розуміння проблеми віротерпимості й толерантності. *Завдання дослідження.* Узагальнити підходи вітчизняних і зарубіжних вчених до розуміння проблеми толерантності й віротерпимості; емпіричним шляхом визначити

основні характеристики впливу релігійної просвіти студентської молоді на розвиток віротерпимості та толерантності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для усвідомлення релігійних аспектів духовної спадщини України, пов'язаної з толерантністю та віротерпимістю нашого народу важливо зробити наголос на роботах зрелігійної тематики теоретиків київського християнства, які обґрунтували софійний аспект релігійності як діалогічний характер взаємовідносин людини з Богом на гранті богопізнання і „обожнення” людини, як процес не тільки гносеологічний, а й онтологічний, не стільки ідеальний, як реальний, що розпочинається з віри. Саме вона є підґрунтям внутрішньої, екзистенційної релігійності українців, яка дозволяла поліваріантно-плюралістично використати здобутки східного й західного християнства і утвердити їх ... в активному релігійному житті [20, с.5]. С. К'еркегор визначав віру "як вищу пристрасть людини, ... як парадокс наявного існування, а не початкову ваду мислення" [8, с. 46]. Дослідження релігійно-моральної тематики у гуманістично зорієнтованій психології й феноменології поглиблюють розуміння сучасної вітчизняної психокультури, посилюють її зв'язки з культурами інших народів, сприяють духовно-культурному і моральному відродженню України [7, с. 1].

Релігійний досвід у концепції Е. Фромма тлумачиться як утвердження принципів любові і справедливості, свободи і щастя [18, с. 197]. У православ'ї головний стан, який робить людину щасливою і дає можливість почати роботу із творення в собі духовності - це любов, що виникає на ґрунті боротьби зі своїм егоїзмом. Далі йде пізнання себе, що породжує співчуття до іншого та смиренність. Серед інших моральних почуттів, що вказують на духовність людини, виступають совість, почуття обов'язку, відповідальності й повинності [6, с. 178-185]. Всі ці якості людини роблять її толерантною, віротерпимою до інших людей і народів й, разом з тим, принциповою у відстоюванні власних поглядів і переконань.

У цьому контексті варто звернути увагу на різницю між віротерпимістю та толерантністю. Як зауважує протоієрей В. Федоров, толерантність відрізняється від віротерпимості тим, що вона сприяє зближенню народів, через що здійснюється найважливіша місія християнства – миротворча [16]. Він наголошує на тому, що "...внаслідок порушення заповіді про єдність, яке викликало історичну трагедію схизми, розрізнені християни, замість того, щоб бути прикладом єдності в любові за образом Пресвятої Трійці, стали джерелом спокуси". Спокуса полягає в тому, що *в міжрелігійних, міжкультурних протистояннях із поля зору випадає людина як носій божественного начала, а, натомість, надто загострюється увага на людині як носієві тієї чи іншої традиції*. Там, де на зміну віротерпимості прийде толерантність, зникнуть страхи втрати власної ідентичності.

Зокрема І. Тарнавський зазначає, що необхідно відрізнити людину від її переконань і визнавати за цінність в першу чергу її саму. На таке спроможна лише глибоко релігійна людина, чий переконання дозволяють їй бачити в іншому цінність не меншу за себе саму. Це означає бути не лише відкритим для іншого, а й зацікавленим в іншому, як можливості прояву власної відповідальності, турботи, одночасно утримуючи достатню дистанцію для збереження його і своєї ідентичності. Толерантність в такому розумінні претендує на вираз любові до іншого, яка є основною заповіддю християнства [15]. За такого підходу проблема толерантності й вірності традиції виходить за межі суто релігійної проблематики і переходить у площину філософської та психологічної рефлексії над основними моделями культурного буття людства. Здійснення істинного розуміння толерантності постає виявом зародження нової людини XXI століття. Основною життєвою позицією якої буде усвідомлення того, що у всіх народів існує дещо спільне – образ божественного начала в самій людині та її партнерах по діалогу. Така позиція надає можливість збагнути власну неповторну індивідуальність, аксіологічність власної релігійної традиції, не відмежовуючись від іншого, а, навпаки, наближаючись до нього і через нього здобуваючи справжню свободу, здійснюючи власну вірність.

Якщо ставити питання про формування релігійної толерантності, то при загальному підході вона може визначатися як терпимість до людей іншої віри, повага до інших переконань. Для релігійної толерантності обов'язковим є визнання рівності і автономності суб'єктів релігійної комунікації, право на власне розуміння істини за окремими віруваннями та іншими віросповіданнями, свідомо відмова від зверхності та обмеження прав інших, зваженість і неупередженість у ставленні до інших релігійних парадигм, культів і традицій.

Кожна релігія виконує різні функції в суспільстві, в тому числі й апологетичну, проголошуючи тільки свою релігію істинною, тому певна настороженість чи й нетерпимість до інаквовіруючих в будь-якій релігійній системі, особливо на стадії становлення, складає одну із засад її віровчення. Проте, в сучасному полірелігійному, поліконфесійному світі помірковані представники різних релігій засуджують прояви релігійного фундаменталізму та екстремізму. На зміну конфліктним установкам минулого приходить усвідомлення того, що на зміну нетерпимості повинні прийти толерантність і взаєморозуміння між різними релігійними конфесіями. Сприяти такому розумінню має в тому числі і релігійна просвіта, що повинна здійснюватися у світських освітніх закладах, зокрема у вищій школі, яка готує майбутню економічну, політичну, культурну еліту нації.

Разом з тим, розглядаючи рівень толерантності, в тому числі й релігійної, необхідно пам'ятати, що є допустимі межі, перехід через які може бути потенційно небезпечним для певної культури, релігії, суспільства, спільноти, людини, коли терпимість перетворюється в поблажливість, потурання, пороки.

Освіта як суспільний інститут є неодмінною умовою розвитку людської цивілізації. Освітня діяльність є важливим чинником соціалізації молоді людини, де вона здобуває комплексні знання та закріплює відповідні ставлення щодо процесів суспільної і власної життєдіяльності [1, с.61].

На думку Е. Фромма виховання молодого покоління повинно здійснюватися наступним чином: спочатку необхідно навчити молоду людину не боятися самотійно думати; потім потрібно розвивати у неї критичне мислення; далі сприяти поширенню гуманістичних ідей; і, нарешті, духовно розвивати особистість [19, с.310].

Поведінка особистості переважно зумовлена не зовні, а з середини, з глибини її душі. Тому турбота про мораль, духовність повинна бути важливим чинником виховання, освіти в цілому, бо бездуховні, аморальні люди не можуть творити добро. Духовність - це проблема набуття смислу життя, що є показником існування певної ієрархії цінностей, цілей і смислів [1, с.30-31].

Соціальні зміни, які відбулися в результаті здобуття Україною незалежності, розширили межі суспільної практики, зокрема сприяли відродженню релігійного життя особистості. Ми розділяємо думку К. К. Недзельського стосовно того, що зміщення ролі релігійного фактора на одне з перших місць у релігієзнавчих, культурологічних, психолого-педагогічних дослідженнях поставило необхідність вивчення ролі релігії у духовній сфері розвитку суспільства [10].

Засновник психоаналізу З. Фрейд основну цінність релігії убачає в можливості за допомогою віри задовольняти найбільш глибокі потреби людини й "виховувати совість". При цьому, сама релігія розглядається ним як "найцінніший інвентар культури, вища цінність" [17, с. 109].

Представники гуманістичного психоаналізу, зокрема Е.Фромм, бачать у релігії орієнтири для "пошуку сенсу життя", шлях "самоздійснення" людини й досягнення нею єдності із собою й іншими. На його думку, метою релігії в остаточному підсумку є: "свідомо, наповнена силою, а не слабкістю любов", "визнання людської сили..., а не досвід безсилля" [18, с. 200]. Він вважав, що релігія надає людині орієнтири для вибору дій і способи самоаналізу своїх учинків з моральної точки зору.

На духовний розвиток сучасної молоді людини, систему її моральних настанов і цінностей істотний вплив спричиняє релігія та церква. Впродовж останніх десятиліть незалежності відбулася певна реабілітація релігії у громадській думці, переосмислюється її роль та значення в духовному та суспільному житті народу [1, с. 65-66]. В цьому ракурсі,

позитивним є досвід Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей, де з 1992 року в загальноосвітніх навчальних закладах як вибірково-обов'язковий компонент базового навчального плану вивчається предмет „Християнська етика” [21]. Певні релігієзнавчі дисципліни („Соціальні доктрини християнських церков”, „Державно-церковні відносини”, „Психологія релігії”, «Релігієзнавство») викладаються у Європейському університеті, Національному педагогічному університеті для студентів спеціальності „Релігієзнавство”, „Психологія”. Корисним для загального духовно-морального розвитку молоді було б введення у ВНЗ узагальнених релігієзнавчих курсів і курсів з «Психології релігії» для всіх спеціальностей, що, передусім, сприятиме профілактиці їх потрапляння в залежність від різних деструктивних культів. Так, Рада Європи виступає за викладання основ релігійних знань в муніципальних школах, що розглядається як варіант боротьби проти релігійного фанатизму. Також знання основних релігійних догм та постулатів світових релігій дасть можливість не ображати релігійні почуття віруючих, до якої б конфесії вони не належали.

В рамках розгляду вищезазначеної проблематики, нами було проведено емпіричне дослідження, що стосувалося визначення особливостей розуміння студентами необхідності (чи її відсутності) запровадження викладання у вищому навчальному закладі навчальних курсів релігієзнавчого циклу, зокрема, таких курсів як „Релігієзнавство” та „Психологія релігії”.

Методика та організація дослідження. Дослідження проводилося серед студентів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова спеціальності „Релігієзнавство”, „Іноземні мови”, „Зарубіжна література”, „Історія”, „Психологія” за авторським опитувальником С. О. Ставицької [14, 397-403]. У дослідженні взяли участь студенти 2-4 курсів, віком від 18 до 20 років; всього - 88 студентів.

Результати дослідження та їх обговорення. Отримані кількісні результати проведеного дослідження представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Кількісні результати опитування студентів з приводу необхідності введення в систему освіти вищої школи навчальних курсів релігієзнавчого циклу

Курс Група Спеціальність	Чи потрібні курси релігієзнавчого циклу у ВНЗ?				Чи потрібні релігієзнавчі курси для вашої спеціальності?			
	Так		Ні		Так		Ні	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Заг. к-ть студ.								
21Р – 17 студ.	12	70,6	5	29,4	17	100	-	-
41Р – 12 студ.	8	66,7	4	33,3	12	100	-	-
213 – 11 студ.	9	81,8	2	18,2	9	81,8	2	18,2
21П - 20 студ.	14	70	6	30	12	60	8	40
24 Ф- 8 студ.	8	100	-	-	8	100	-	-
26 Н -12 студ.	10	83,3	2	16,7	10	83,3	2	16,7
27 ІС – 8 студ.	8	100	-	-	8	100	-	-
Всього 88 студ.	69	78,4	19	21,6	76	86,3	12	13,7

За результатами дослідження переважна більшість студентів (за різними спеціальностями від 60% до 100%) вказують на необхідність вивчення у ВНЗ дисциплін релігієзнавчого циклу. На наш погляд, вищий кількісний показник тих, хто вказує на необхідність вивчення дисциплін релігієзнавчого циклу для своєї спеціальності зумовлюється тим, що для релігієзнавців ці дисципліни є вузько спеціалізованими

(професійно спрямованими – вони їх вже вивчають), тому студенти даної спеціальності стовідсотково впевнені у необхідності їх вивчення.

Інтерпретуючи кількісні результати опитування студентів з приводу необхідності введення в систему освіти вищої школи навчальних курсів релігієзнавчого циклу, найбільш показові відповіді подаємо в тому ж формулюванні, у якому вони були представлені самими студентами. *Спочатку подаємо стверджувально-позитивні відповіді.* - Так, бо, нажаль, у наш час питання духовності і моралі стали непопулярними і молодь мало звертає увагу на них. Проте, ці питання дуже важливі. Думаю, що викладання релігієзнавчих курсів могло б допомогти у розв'язанні вказаних проблем, сприяло духовному вихованню особистості. - Потрібні, тому, що релігія пропонує цінні для особистості та суспільства моральні норми, а це сприятиме духовному розвитку особистості та індивідуальності; стимулюватиме студентів діяти відповідно до моральних норм, в тому числі й тих, що пропонує релігія. - Так, бо Біблія ніколи не навчить людину чомусь поганому, навпаки, наблизить людину до істини, до більш щирого, доброго ставлення до оточуючих; буде націлювати на те, щоб людина поширювала любов навколо себе, уміла пробачати навіть найтяжчі образи. - Цей курс потрібен на 100%, бо релігія дуже впливає на психологію людини, особистість в цілому. Ми, як педагоги, повинні бути обізнані у цьому плані, знати релігії інших країн, уміти адекватно ставитися до людей, які сповідують різні релігії і вчити цього інших. - Потрібні, бо зараз питання співіснування різних релігій є дуже актуальним як для кожної людини, країни, так і світу в цілому. Потрібно проповідувати віротерпимість, розкривати значення релігії в повсякденному житті, допомагати студентам знаходити відповіді в Біблії на рутинні проблеми повсякденного життя. - Так, оскільки в наш час багато різних релігійних напрямів та течій, і ті, хто має в собі духовні потреби намагаються знайти себе у вирі різноманітних течій. Для того, щоб зробити правильний вибір потрібно орієнтуватися у цих питаннях досить ґрунтовно. - Потрібні, передусім тому, що це підвищить рівень культури, освіченості студентів, розширить їх кругозір. Оскільки Україна держава багатонаціональна, то на її теренах проживають люди різних віросповідань, а значить кожна людина повинна знати особливості цих віросповідань для кращого спілкування та співпраці з різними людьми, не зачіпаючи їх інтересів та переконань. - Так, мені здається, що такий курс буде цікавим та корисним для студентів, адже релігія є невід'ємною складовою життя суспільства. Освічена людина повинна мати уявлення про цю сферу життя суспільства, щоб краще знати та розуміти і свій, і чужі народи. - Так, потрібні, бо це сприятиме віротерпимості, зокрема серед молоді, що досить актуально для безконфліктного розвитку між народами та в суспільстві загалом, а також розширенню світоглядних позицій молодих людей, особливо педагогів – філологів, юристів, психологів, вчителів початкової школи й ін. Інформація подана в рамках релігієзнавчих курсів, дасть можливість молоді уникнути загрозової ситуації входження до деструктивних релігійних організацій, антигуманних сект, а також запобігатиме їх аморальній поведінці.

Студенти, які дали заперечно-негативні відповіді на поставлені питання мотивували їх таким чином:

Релігієзнавство - цей курс не потрібен спеціалістам інших спеціальностей, бо будуть забагато знати; курс має вузьку спеціалізацію.

Інші спеціальності - ми вивчаємо і так забагато загальних предметів; це справа індивідуальна; це не суттєво для спеціалізованої професійної підготовки; мені це не подобається; духовне виховання людина повинна отримувати в сім'ї.

Як видно з таблиці 1 відсоток таких відповідей не значний, і, на наш погляд, зумовлюється, передусім небажанням окремих студентів працювати над своїм загальним і духовно-моральним розвитком. *Для прикладу наведемо дослівні відповіді таких студентів:* - Цей курс не потрібен, бо примушування вивчати інші звичаї та релігію не змінить ставлення людини та її погляди на інші релігії й не викличе до них інтерес. - Не потрібен, бо наскільки я пам'ятаю з курсу історії, уряд впроваджував релігію, щоб мати владу над народом і відвертати увагу людей від важливих проблем. Зараз це не так актуально, то для чого затрачати на це час і сили. - Не потрібно, хоч кожна людина і має певну релігію, але це вже

занадто, бути студентом і замість того, щоб вивчати предмети своєї спеціальності, ще й отримувати знання у тому, що тобі зовсім не знадобиться у подальшому житті. - Не потрібен, бо ми приходимо у ВНЗ з уже цілком сформованими поглядами і світоглядом, тому релігійним вихованням потрібно займатися в сім'ї відповідно до її віросповідання.

Частина студентів не має однозначної думки з приводу заявленої проблеми. Наводимо їх відповіді дослівно: - На мою думку даний курс не повинен бути обов'язковим, проте, у разі викладання, у ньому слід розглядати систему всіх релігій світу: закони, канони, особливості поведінки віруючих. Особливу увагу звернути на три гілки християнства. - Він потрібен лише для спеціалістів у цій галузі, хоча, коли буди викладатися й іншим, то потрібно розглядати такі проблеми, як значення релігії у житті кожної людини та вплив релігії на формування особистості людини. - Не потрібно, але якщо вивчати, то різні віросповідання, не нав'язуючи студентам власну думку. - Я не можу сказати, що цей курс необхідний, але було б непогано, якби він викладався хоча б один семестр. Щоб людина, яка закінчила вищий навчальний заклад мала б хоч уявлення про найбільш розповсюджені релігії.

Висновки та перспективи подальших розвідок. В роботі проведено теоретичний аналіз розуміння проблеми віротерпимості й толерантності; емпіричним шляхом визначені основні характеристики впливу релігійної просвіти студентської молоді на розвиток віротерпимості та толерантності.

Щодо релігійної толерантності, то вона може визначатися як терпимість до людей іншої віри, повага до інших переконань. Для толерантності, й релігійної в тому числі, обов'язковим є визнання рівності і автономності суб'єктів комунікації, право на власне розуміння істини, зокрема, представниками інших віросповідань; відмова від зверхності та обмеження прав інших, зваженість і неупередженість у ставленні до інших, визнання їх прав, у тому числі й релігійних. Разом з тим, розглядаючи рівень толерантності, в тому числі й релігійної, необхідно пам'ятати, що є допустимі межі, перехід через які, може бути потенційно небезпечним для певної культури, релігії, суспільства, спільноти, окремої людини, коли терпимість перетворюється в поблажливість та потурання негідним вчинкам.

За результатами проведеного емпіричного дослідження переважна більшість студентів (за різними спеціальностями від 60% до 100%) вказують на необхідність вивчення у ВНЗ дисциплін релігієзнавчого циклу з метою розширення власної обізнаності, усвідомлення варіативності сучасних соціокультурних, етично-світоглядних й індивідуально-особистісних проблем, а також пошуку шляхів їх вирішення

В умовах сьогоденного глобалізованого соціального й особистісного буття, широко варіативного поліконфесійного середовища як України, так і багатьох інших держав світу, необхідно у міжособистісних і міжгрупових стосунках переходити від пошуку розділяючих відмінностей до усвідомлення загальнолюдських об'єднуючих подібностей. Розуміння в такому аспекті проблеми віротерпимості та толерантності народжує нову, в тому числі й глибоко релігійну людину, чії переконання дозволяють їй бачити в іншій людині найважливішу цінність - не меншу за себе саму чи будь-яку ідею.

Література

1. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України. Аналітично-інформаційні матеріали. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 191 с. – С. 30-31; С. 61; С. 65-66.
2. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища./О. А. Грива. - К., 2005. - С. 1-85.
3. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта / У. Джеймс; [пер. с англ.]. – М.: Наука, 1993. – 432 с.
4. Добротолубие: Т. 3. [электронный ресурс] / Иждивением Русского на Афоне Пантелеймонова Монастыря. – Москва, 1895. - 442 с. – Режим доступа к кн.: <http://poznaiseya.com/psylib/books/dobrl03/index.htm>

5. Затовський А. (протоієрей). Вічна мудрість закону Божого. Впровадження православних духовних цінностей в освіту – нагальна необхідність./ Урядовий кур'єр, 23 липня 2004 року, № 137.
6. Ильичева И. М. Духовность в зеркале филолофско-психологических учений (от старовины до наших дней) / И. М. Ильичева. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЕК», 2003. – 208 с.
7. Кудояр О. М. Релігія та її місце в політичній системі незалежної України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія й історія філософії» / О. М. Кудояр. – Донецьк, 2003. – 19 с.
8. Кьеркегор С. Страх и трепет: этические трактаты / Серен Кьеркегор; [пер. с дат.]; [общ. ред. С. А. Исаева] - М.: Республика, 1993. – 383 с.
9. Налимов В. В. Спонтанность сознания: Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности / В. В. Налимов. – М.: Изд-во «Прометей», 1989. – 488 с.
10. Недзельський К. К. Історіософія релігії Івана Огієнка (митр. Іларіона): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня кан. філос. наук: спец. 09.00.11 «Соціальна філософія» / К. К. Недзельський. – К., 2003. – 20 с.
11. Розанов В. В. Религия. Философия. Культура / Розанов В. В. – М.; Харьков: АСТ: Фолио, 2001. – 639 с.
12. Самыгин С. И. Религиоведение: социология и психология религии / С. И. Самыгин, В. И. Нечипоренко, И. Н. Полонская. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1996. – 672 с.
13. Смирнов И. В. Введение в религиозную психологию: учеб. пособие / И. В. Смирнов, Е. Т. Смирнова (Дубова). – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. – 160 с.
14. Ставицька С. О. Духовна самосвідомість особистості: становлення і розвиток в юнацькому віці: монографія /Світлана Олексіївна Ставицька. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 727с. – С. 372 -393.
15. Тарнавський І. Л. Толерантність чи любов? [Електронний ресурс]: Інтерфакс.
16. Федоров В. Межконфессиональный диалог и проблемы толерантности. Религия и гражданское общество: проблема толерантности. Материалы Круглого стола (16 ноября 2002). [Електронний ресурс]: Інтерфакс.
17. Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура / З. Фрейд; [пер. с нем.]. – М.: Ренессанс, 1991. – 296 с.
18. Фромм Э. Психоанализ и религия / Э. Фромм // Сумерки богов / [сост. и общ. ред. А. А. Яковлева]. – М.: Политздат, 1989. – 398 с.
19. Фромм Э. Революция надежды. / Э. Фромм. – СПб., 1999. – С. 310.
20. Харьковщенко Є. А. Софійність київського християнства як релігійно-філософський феномен: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук: спец. 09.00.11. «Соціальна філософія» / Є. А. Харьковщенко. – К., 2004. – 35 с.
21. Християнська етика. Методичний посібник: 1-11 класи. Видання друге, доопрацьоване./ Управління освіти Львівської державної адміністрації. Монастир Монахів Студійського уставу. Львів: „Свічадо”, 1998. – 159с.

Робота посвячена проблеме восприятия и понимания студентами высших учебных заведений проблемы толерантности и веротерпимости; особенностей влияния религиозного просвещения на расширение их кругозора, осознание ряда социально-культурных, этически-мировоззренческих, индивидуально-личностных проблем, а также поиск путей их решения; на необходимость и роль преподавания в высших учебных заведениях специальных дисциплин, которые обеспечивали бы такое просвещение.

The investigation work is dedicated to comprehension and realization higher educational establishments by students problem of tolerance and religious tolerance; as peculiar influence of religious education on broadening of their outlook, taking into consideration a range of social and cultural, ethic and overall outlook, individually personal problems as long as the searching for the

ways of their solutions; the necessity and role of conduct in higher educational establishments special subjects which would provide this education.

О. Л. Томіліна (м. Київ)

ЗАВДАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ В КОНТЕКСТІ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Ставлення людини до довкілля, його цінність, розуміння та усвідомлення відповідальності за його збереження, визначається змістом та спрямованістю екологічних уявлень в рамках розвитку екологічної свідомості особистості. Реалізації екологічної поведінки людини, її взаємодія з природою активно впливає на розгортання тієї, чи іншої екологічної ситуації. Відповідно, значущість постановки та вирішення проблеми розвитку екологічних уявлень й екологічної свідомості особистості виступає важливим завданням у процесі вирішення питання щодо оптимізації екологічної поведінки людини.

Особливої значущості зазначена проблема набуває у світлі вивчення духовності особистості, оскільки в сучасному світі ми спостерігаємо прогресивне зростання екологічної кризи на фоні загальної втрати духовних орієнтирів або їх викривлення. На перший план в цьому контексті виходять питання щодо місця та ролі екологічних уявлень особистості в структурі її духовної свідомості.

Аналіз публікацій з проблеми дослідження. У зарубіжних та вітчизняних дослідженнях проблема розвитку екологічних уявлень та екологічної свідомості постає у таких основних аспектах: уявлення про те, що людина реально живе не в «фізичному світі», а в «екологічному світі» (Ф. Сен-Марк, Е. Л. Райх, В. Хесле, С. В. Шмалей) в розумінні екологічної свідомості як системи екологічних уявлень та ставлень до природи, усвідомлення загального взаємозв'язку та взаємообумовленості всього існуючого (С. Д. Дерябо, В. А. Ігнатова, В. А. Ясвін.); дослідженні системної моделі, типології, структури та механізмів формування екологічних уявлень (Н. Г. Васильєв, І. П. Герасимов, А. Н. Кочергін, Б. Т. Лихачов, Ю. Г. Марков, С. С. Шварц); духовні чинники, які є значущими у формуванні екологічної свідомості, побудові текологічних явлень, що лежать в основі екофільної поведінки людини, спрямованої на збереження довкілля, конструктивну взаємодію людини з природою, її глибоке усвідомлення своєї відповідальної позиції, як суб'єкта життєдіяльності (Г. де Віт, С. Гроф, В. С. Красаченко, Д. Ж. Маркович, С. О. Ставицька, В. А. Ясвін та ін.).

Проведений аналіз наукової літератури із зазначеної проблеми засвідчив, що існує досить незначна кількість досліджень, присвячених вивченню психологічних особливостей екологічних уявлень особистості у межах її духовної свідомості.

Метою статті є теоретичний аналіз та узагальнення підходів щодо проблеми розвитку екологічних уявлень та екологічної свідомості особистості, зокрема і в контексті її духовності.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо наше дослідження з розгляду наукових підходів до питання екологічних уявлень та екологічної свідомості особистості, а також визначимо їх психологічний зміст.

С. Д. Дерябо та В. А. Ясвін розуміють екологічну свідомість як систему екологічних уявлень та ставлень до природи у їх сукупності з відповідними стратегіями та технологіями взаємодії з довкіллям [7; 31].

Від народження до смерті людина знаходиться у певному екологічному просторі, який на неї впливає, при цьому, і сама людина формує навколишній простір - будує або руйнує його. Від того, як людина сприйматиме довкілля, місце в якому вона живе, як впливатиме на нього, будучи сама об'єктом впливу, залежатиме її фізичний і психологічний стан.

На даному етапі розвитку суспільства постає потреба у формуванні екологічної свідомості екоцентричного типу. Тобто, такої системи уявлень про навколишній світ,